

Alternative Paradigms, Lanham 1994, tür.yer.; H. Daiber, "Political Philosophy", *History of Islamic Philosophy* (ed. Seyyed Hossein Nasr - O. Leaman), London 1996, s. 841-885; L. Strauss, "Farabi's Plato", *Islamic Philosophy* (ed. Fuat Sezgin), Frankfurt 1999, IX, 143-179; P. Crone, *Medieval Islamic Political Thought*, Edinburgh 2004, tür.yer.; H. Gibb, "al-Mawardi's Theory of the Khilafah", *IC*, XI (1937), s. 291-302; a.mlf., "The Evolution of Government in Early Islam", *St.I*, IV (1955), s. 5-17; Agâh Sırrı Levend, "Siyasetnameler", *TDAY Belleter* (1962), s. 167-194; D. Ayalon, "The Great Yasa of Chingiz Khan, A Re-examination (C2) Al-Maqrizis Passage on the Yasa under the Mamluks", *St.I*, XXVIII (1973), s. 107-156; F. M. Najjar, "Political Philosophy in Islam", *IQ*, XX/4 (1978), s. 121-132; Mehmet İpşirli, "Hasan Kâfi el-Akhisari ve Devlet Düzenine Ait Eseri: Usûlü'l-Hikem fi Nizâmi'l-Âlem", *TED*, sy. 10-11 (1981), s. 239-278; C. E. Bosworth - I. R. Netton - F. E. Vogel, "Siyâsa", *El2* (Ing.), IX, 693-695.

HIZIR MURAT KÖSE

SİYASET-İ ŞER'İYYE (السياسة الشرعية)

Kamu otoritesinin özellikle kamu hukuku alanında dinin genel ilkelerine ters düşmeyecek düzenlemeler ve bu çerçevede uygulamalar yapma yetkisi.

Sözlükte "bir topluluğun başına geçmek, onların işlerini yararlarına olacak biçimde yürütmek" anlamındaki **siyâset** ile "dine, şeriata, hukuka uygun" anlamındaki **şer'iyye** kelimelerinden oluşan **siyâset-i şer'iyye**, kamu otoritesinin yönetilen topluluğun yararına olacak ve dinin genel ilkelerine ters düşmeyecek düzenlemeler ve bu çerçevede uygulamalar yapma yetkisini ifade eder. Çok defa kısaca siyaset olarak anılan bu terimle ilgili değişik tanımlar yapılmakla birlikte (aş.bk.), süreç içerisinde daha belirginleşmiş tanımlarda bu yetkinin yasa çıkarma ve düzenlemeler yapma boyutu da vurgulanmıştır.

İsabet derecesi bir yana siyaset kelimesinin Türkçe "yasa"dan alındığı iddiası, kelimenin kazandığı anlam genişlemesine ve Cengiz yasasının siyaset ve siyâset-i şer'iyye kavramlaştırması üzerindeki etkisine ışık tutması açısından önemlidir. İbn Tağrıberdî, Cengiz Han'ı "sâhibü'l-yasak" (yasa sahibi) diye niteledikten sonra yasak kelimesinin Türkçe'de "emîrin askerleri arasındaki buyruk ve düzeni" anlamına geldiğini ve bu kelimenin aslının yasa olduğunu belirtir. İbn Tağrıberdî'nin naklettiğine göre Cengiz Han askerlerine üç düzen emretmiş ve işlerinde üç temel ilkeyi

esas almıştır. Bu üç yasa, zaman içerisinde Farsça'da üç anlamına gelen "se" sözcüğünün yasa kelimesinin önüne getirilmesiyle "se yasa" şeklinde anılmaya başlanmış ve giderek Cengiz yasasını ifade etmek üzere "se yasa" / "siyasa" tabiri yerleşmiş, bu tabirin Arap alfabesiyle yazılması onu "siyaset"e dönüştürmüştür.

Siyasetin şer'iyye sıfatıyla nitelendirilmesi, devlet yönetimi ve yargıyla ilgili düzenlemelerin şer'in "insanların yararını (maslahat, mesâlih) gerçekleştirme" olarak formüle edilen temel amacının dışında olmadığını belirtmeye yöneliktir. Bu kullanım siyasetin esas itibarıyla nötr bir içeriğe sahip olduğunu, amaç ve sonuçlarına göre değişik biçimlerde nitelendirilebileceğini gösterir. Nitekim siyaset "âdil siyaset" ve "zalım siyaset" şeklinde bir ayırma tâbi tutularak incelenmiştir; "siyâset-i hasene", "siyâset-i sâliha" gibi tabirlerin de "âdil siyaset" anlamında veya ona yakın mânada kullanıldığı anlaşılmaktadır. Öte yandan siyasetin şer'i olarak nitelendirilmesine ihtiyaç duyulması, siyasetin hiç değilse bazı kısımlarının fıkıhın bilinen genel sistematiği içerisinde konumlandırılmasında teorik zorluklar bulunduğunu düşündürmektedir. Nitekim İbn Nüceym'in, siyâset-i şer'iyyeye tekabül ettiği belirtilen âdil siyasetin şer' kapsamında olduğunu ifade ettikten sonra, "Bunu bilen bilir, bilmeyen bilmez" gibi ilginç bir ifade kullanması, konunun hassasiyetine işaret yanında bu hususta belli bir teorik zorluk ve kapallık bulunduğunu ima eder. Siyâset-i şer'iyye konusundaki tutumların ona bütünüyle karşı çıkmak, onu gerektiğinden fazla ve şer'in sınırlarını aşacak biçimde kullanmak ve bu hususta orta yolu tutmak şeklinde gruplandırılması da (İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkı'în*, IV, 373; İbn Ferhûn, II, 132) bu teorik zorluğun başka bir ifadesi olarak değerlendirilebilir.

Tarihî Süreç. İktidarı ele geçirdiğinde Muâviye b. Ebû Süfyân tarafından ulemâya hitaben söylenen, "Din işlerine siz bakın, siyaseti bize bırakın" sözünde siyaset kelimesinin sonraki terim anlamına temel teşkil edecek şekilde kullanıldığı söylenebilir de bu kelimenin ne zaman fıkıh literatürüne girdiğini ve şer'iyye nitelemesiyle birlikte anılmaya başladığını tesbit etmek kolay değildir. Bu konudaki veriler, daha sonraları siyaset kavramı kapsamında değerlendirilecek bazı uygulamaların, kamu otoritesini temsil eden yöneticilerin naslarda bulunmadığı gibi nasların uygulama alanını genişletmede genel kabul gör-

müş yöntemlerle de ulaşılamayan zecrî tedbirler alma ihtiyacını hissetmeleriyle ortaya çıktığını ve siyasetin kavramsal çerçevesinin saltanata geçişten, özellikle halifelerin siyasi otoritelerinin zayıfladığı dönemlerden itibaren netleşmeye başladığını göstermektedir. Siyasetin ve daha özel ifadesiyle siyâset-i şer'iyyenin kavramlaşma sürecinde Cengiz yasasının etkisi inkâr edilemez. Kendi tanıdıkları hukukî yapı dışında güçlü ve etkili başka bir hukukî yapı ile tanışmaları fukahayı derinden etkilemiştir. Cengiz yasasının en büyük etkisi, içerikten daha önemli olmak üzere, şeriata doğru düzenlediği alanlar dışında devlet başkanının bir düzenleme yetkisine sahip bulunması fikrini fukahanın gündemine getirmiş olmasıdır. Siyâset-i şer'iyyenin kavramsal çerçevesinin ve uygulama alanının genişlemesindeki bir faktör de zamanın bozulması (fesâdü'l-z-zamân) olgusu ve algısıdır. Bu kavram ağırlıklı olarak, dindarlığın hukukî süreçlerin işleme-sini ve sonuca bağlanmasını kolaylaştırdığı dönemlerin geride kaldığını ve dindarlık aşınması sebebiyle insanların adalet ve hakkaniyetin gerçekleşmesi yerine kendilerinin veya yakınlarının çıkarlarını tercih etme meyillerinin arttığını ifade etmektedir. Meselâ ilk dönemlerde yakınların bir-biri hakkında şahitlik etmeleri kabul edilirken sonraları kabul edilmemesi bu gerekçyledir. Bu durumu ifade etmek üzere adaleti sebebiyle Hulefâ-yi Râşidîn'in beşincisi diye anılan Emevî Halifesi Ömer b. Abdülazîz'e nisbet edilen, "İnsanların işledikleri yeni kötülüklerle paralel olarak yeni yargı kararları ortaya çıkmıştır" sözüne kaynaklarda sıkça atıf yapılmıştır.

Siyaset kelimesine Serahsî'nin *el-Meb-sûf*'u gibi orta dönem Hanefî fıkıh eserlerinde rastlanmakla birlikte bunlarda tanım yer almaz. Geç dönem Hanefî fakihlerinden Zeynüddin İbn Nüceym'in önceki Hanefî ulemâsının eserlerinde siyasetin tarifini görmediğini belirtmesi, bu terimin tarihsel süreç içerisinde izlenmesinde güçlükler bulunduğunu göstermektedir. Siyasetin terimleşme ve teorik çerçeveye oturulma sürecinin Hanbelî fakih Ebû'l-Vefâ İbn Akil, Şâfiî fakih Mâverdî ve Hanbelî fakih Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'dan sonra büyük ölçüde Mâlikî fakih Şehâbeddin el-Karâfi ve onu takiben Hanbelî fakih İbn Teymiyye ile öğrencisi İbn Kayyim el-Cevziyye ile tamamlandığı söylenebilir. Bunların eserlerinde yer alan siyâset-i şer'iyyeye dair mâlûmat büyük ölçüde sonraki eserlere intikal etmiştir. Özellikle Karâfi gibi bazı fakihlerin Hz. Peygamber'in tasarruflarının

gruplandırmasının gerisinde de siyasete yer açma düşüncesinin yattığı söylenebilir. Bu gruplamada “Hz. Peygamber’in devlet başkanı sıfatıyla yaptığı tasarruflar” diye bir başlık bulunması ve onun bu kapsamdaki tasarruflarının sabit ve kalıcı olmayıp sonraki devlet başkanlarının iradelerine göre yeniden belirleneceğinin belirtilmesi siyaset-i şer’iyye düşüncesinin izlerini taşımaktadır. İbn Ferhûn’un *Tebşiratü'l-ḥükkâm*’ında, Trablusî’nin *Mu’î-nü'l-ḥükkâm*’ında ve Osmanlı ulemâsından Dede Cöngî Efendi’nin bu alanda telif edilmiş önemli risâlesinde Karâfi ve İbn Kayyim el-Cevziyye’den yapılmış bolca alıntı vardır.

Tanımlar. Fıkıh literatüründe siyaset-i şer’iyyenin değişik yönlerini ön plana çıkaran tanımlar ve tanım niteliğinde olmasa da mahiyetini açıklayan anlatımlar vardır. Siyaset-i şer’iyye hemen bütün fıkıh ekollerince kabul gören bir uygulamaya olduğu için değişik ekollere mensup fakihlerin tanım ve anlatımlarındaki farklılıkların özden çok şekilde ilgili olduğu söylenebilir. Hanefî literatüründe yer alan “ağırlaştırılmış şer’”, “şer’î hükmü bulunan bir suçun cezasını fesadı ortadan kaldırmak amacıyla ağırlaştırmak” (İbn Âbidîn, IV, 15) gibi tanımlar, siyaset-i şer’iyyenin özellikle bu ekolde daha çok ceza hukuku alanına ilişkin olarak ortaya çıktığını gösterir. Bu tanımda geçen “şer’î hükmü bulunan” ifadesi, “nasların doğrudan düzenlediği” anlamında değil “şer’î kurallar kapsamına giren”, yani “mûtat yöntemlerle hükmü belirlenebilen” anlamındadır. Hanefî fıkıhında siyaset -zekât vb. konularla ilgili kullanımları da bulunmakla birlikte- daha çok ceza hukuku alanında söz konusu edilir ve ilke olarak had cezalarının dışında kalan cezaları ifade eder. Bu kullanımıyla siyaset ta’zîre yaklaşır. Hatta siyaset ile ta’zîrin eş anlamı olduğunu düşünen Hanefîler vardır. Bu özdeşleştirme, siyasetin sadece hükümdara ve valilere ait olmayıp kadılar tarafından da kullanılabilir bir yetki olduğuna işaret eder. Ancak fıkıh literatüründe kadıların siyaset yetkisinin bulunup bulunmadığına dair bir tartışmanın yer alması, yine literatürdeki bazı kullanımlar bu özdeşleştirmenin isabetine gölge düşürmektedir. Hanefî fakihî İbnü'l-Hümâm’ın, bilek mahremi olan kadınla evlenip zıfafa giren kimseye siyaseten ta’zîrden daha ağır bir ceza verileceği yönündeki ifadesi siyasetin ta’zîrden daha kapsamlı olduğunu düşündürmektedir. Siyasetin had cezalarına göre konumlandırılan ve had ce-

zalarını aşamayacağı kabul edilen kısmının hiç değilse Hanefîler açısından ta’zîr olduğunda şüphe yoktur. Buna göre her ta’zîr siyasettir, ancak her siyaset ta’zîr değildir. Geç dönem Hanefî fakihlerinden Zeynüddin İbn Nuceym’in benimsediği, “Hükümdarın (hâkim), gördüğü bir maslahat gerekçesiyle hakkında cüz’î bir delil bulunmasına gerek olmaksızın bir şeyi yapmasıdır” şeklindeki tanım ise (*el-Bahrü'r-râ’ik*, V, 118) siyaseti daha geniş bir çerçeveye oturtur. Bu tanım İbn Akil’den nakledilen tanımla büyük ölçüde örtüşür. Bu durum, siyaset-i şer’iyyenin anlamı ve alanı konusunda ekoller arasında ilk başlarda görülen bazı farklılıkların zaman içerisinde ortadan kalktığını ve neredeyse bu konuda genel bir görüş ve söylem birliğinin oluştuğunu söylemeyi mümkün kılar. Siyasetin, “dünyada ve âhirette kendilerini kurtaracak yola yönelmek suretiyle halkın maslahatını istemek” şeklindeki tanımı, İbn Âbidîn tarafından Allah’ın koyduğu bütün hükümleri içine alacak ölçüde genel olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir. Nitekim Ebü'l-Bekâ bu genel siyaset tanımı içerisine peygamberlerin siyasetinin, sultanların ve onun emirlerinin siyasetinin ve ulemânın siyasetinin girdiğini, birincinin “siyâset-i mutlakâ”, ikincinin “siyâset-i medeniyye”, üçüncünün “siyâset-i nefsiyye” adını aldığını belirtmiştir. Öyle görünüyorki siyâset-i şer’iyye terimi bu üçlü bölümlenmede büyük ölçüde siyâset-i medeniyyeye ve kısmen siyâset-i nefsiyyeye tekabül etmektedir. Mâlikî ve Hanbelî ekollerinde ise siyâset-i şer’iyye daha çok tehdit ve korkutma içeriğiyle açıklanır (İbn Ferhûn, II, 144, 148).

Fıkıh Düşüncesindeki Yeri. Fakihlerce şâriin naslarda somutlaşan iradesi doğrultusunda büyük bir titizlikle sistemleştirilen şer’î hukuk dindarlığın zayıflaması veya yüzeyselleşmesi, genel ahlâkın bozulması ve istismarların artması karşısında yer yer etkisiz ve çaresiz kalınca âlemin bekası ve nizamı, ümmetin maslahatı için devlet başkanına şeriatın düzenlediği konular dışında (özellikle esas teşkilât, idare, ceza ve vergi hukuku gibi kamu hukuku alanına giren dallarda) ilâve düzenleme yapma yetkisi verilmesi ihtiyacıyla karşılaşmıştır. Bu durum, Kur’an ve Sünnet’te kamu hukuku alanında ayrıntılı düzenlemeler yer almayıp genel ilkelere atıf yapılmasıyla ilgili olduğu kadar bu alanın esneklik ve dinamizm gerektiren yapısıyla da ilgilidir.

Siyâset-i şer’iyye diye anılan bu tür ilâve düzenleme yetkisinin temelindeki anla-

yış şer’e ters düşmeme esası olup ona dinamizm kazandıran ve onu işler kılan da budur. Hanbelî fakihî İbn Akil, çağdaşı bir fakihle bu konuda yaptığı tartışmada siyasetin, “hakkında vahiy inmesi veya Hz. Peygamber’in bir uygulaması olmasa bile insanların salâha yakın ve fesaddan uzak olmalarını sağlayan işleri yapmak” demek olduğunu, bunun kararlılıktan ibaret bulunduğunu ve hiçbir devlet başkanının bundan uzak olamayacağını belirttiğinden sonra şer’e muvafık olma dışında bir siyasete yer bulunmadığını savunan muhatabının bununla şer’in doğrudan belirlediklerine ters düşmemeyi kastetmesi halinde doğru olacağını, fakat şer’in doğrudan belirlediklerine uygun olmayı kastetmesi halinde yanlış olacağını, aynı zamanda sahâbeyi yanlışla düşmekle itham etme anlamı içereceğini belirterek bu noktayı vurgulamıştır. Gerçekten şer’e uygunluk denildiğinde şer’in cüz’î delillerine, yani özel düzenleme içeren naslara veya bunlardan hareketle ulaşılan sonuçlara uygun olma kastedilir ve cüz’î delillerden kalkarak bir hükme varmanın İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğunca kabul gören tek yolu kıyasdır. Şer’e ters düşmeme denildiğinde ise cüz’îlerden değil küllîlerden hareket etme söz konusudur. Başta istislâh olmak üzere kısmen istihsan ve sedd-i zerîa gibi anlayışlar küllîden hareketin bilinen önemli yollarını oluşturur.

Müctehidlerin re’yi genel olarak ichtihad ve bir bakıma bunun açılımı olmak üzere kıyas, istihsan, istislâh isimlerini alırken devlet başkanının ve yetki verdiği bazı devlet görevlilerinin re’yi siyaset adını almaktadır. Bu yönüyle siyaseti re’yden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Hatta adalet, maslahat ve akılla ilgili boyutu dikkate alındığında re’yin siyâset-i şer’iyyenin temellendirilebileceği en uygun zemin olduğu açıkça görülür. İbn Hazm’ın, sahâbe re’yini bağlayıcı ve kalıcı hüküm koyma amacı olmaksızın “daha âdil ve ihtiyatlı olanla hüküm verme” şeklinde tanımlarken yaptığı adalet vurgusunu İbn Kayyim el-Cevziyye, siyâset-i şer’iyyeyi “Allah ve resulünün emâre ve karîneler sayesinde ortaya çıkan adaletidir” şeklinde tanımlarken yapmaktadır. Yine re’yin mahiyetine ilişkin temel yaklaşımlardan birine göre re’yin “akıl yoluna göre davranmak” demek olması siyasetin cereyan ettiği alanın rasyonelliğiyle örtüşmektedir. Siyâset-i şer’iyyenin daha çok vahiy inmemiş konulara tahsisi, “Ben vahiy inmemiş konularda aranızda re’yimle hükmediyorum” hadisiyle bağlantılı görünmektedir (bk. RE’Y). Re’y

de tıpkı siyaset için söylendiği gibi yapı itibarıyla nötr ve sübjektif olduğundan siyasetin âdil, zalim kısımlarına ayrılması gibi o da “memduh” ve “mezzum” diye sınıflandırılmış, kıyas, istihsan, istislâh gibi icthad tarzları kabul edenlerce memduh re'y kapsamına dahil edilmiştir.

Hanefî fıkında had suç ve cezaları dışında yeni bir suç ve ceza ihdas etmenin veya mevcut bir cezayı ağırlaştırmanın siyaset olarak isimlendirilmesiyle genel ilke-den ayrılıp olayın özelliğine uygun bir sonuca varmanın istihsan diye adlandırılması arasında benzer bir mantık, hatta içerik benzerliğinin bulunduğu ve terimlerdeki farklılığın hükmün belirlenmesinde aktif rol alan kişi veya makamların konularının farklılığından, bazan da konular arasındaki farklılıktan kaynaklandığını söylemek mümkündür. Diğer bir ifadeyle istihsan salt bir hukukçu faaliyeti iken siyaset kamu otoritesinin bir işi olarak ortaya çıkmaktadır. Meselâ Hanefî ekolünde, üçüncü defa hırsızlık suçunu işleyen kimseye hırsızlık suçu için öngörülen ve ilk iki hırsızlık suçunda uygulanan şer'î cezanın artık uygulanmayıp bu kişinin tövbe edinmeye kadar hapsedileceği yönündeki çözüm istihsan olarak nitelendirilmiş olup bu kullanımda istihsanın siyâset-i şer'îyye ile örtüştüğünde şüphe yoktur. Bu kişiye verilecek hapis cezasının müddetinin belirlenmesinin devlet başkanının görüşüne bırakıldığı belirtilmesi iki terimin zaman zaman örtüştüğünü / kesiştiğini teyit etmektedir. İstihsanı “maslahat ve adalete itibar etme” şeklinde tasvir eden Mâlikîler açısından ise bu örtüşme / kesişme daha belirgindir.

Siyasetin “adalet ve maslahat gibi genel ilkelerden hareket etme” şeklinde tanımlanması onun istislâh ile de sıkı bir ilişki içinde olduğunu göstermekte, hatta bazı durumlarda birbirinin yerine kullanılmasına açıklık getirmektedir. Tûfî'nin maslahat teorisiyle siyâset-i şer'îyyenin kavramsal çerçevesi arasında ciddi benzerlikler bulunması iki kavram arasındaki örtüşme ve kesişmeleri göstermesi açısından önemlidir. İmam Şâfî'nin istihsan ve istislâh'a şiddetle karşı çıkmasına mukabil bu mezhebin önde gelen fakihlerinden olan Cüveynî'nin istislâh teorisini kurgulaması ilkinin şeriata uygunluk, ikincinin şeriata ters düşmeme kriterinden hareket ettiği varsayılarak açıklanabilir.

Siyasetin örfle ilişkisini incelerken örfün iki farklı anlamını birbirinden ayırt etmek gerekir. Siyasetin, yaygın olarak “selim tabiatlarca hüsnükabul görmüş mâkul söz

ve davranışlar” anlamında kullanılan örfle ilgisi, dince belirlenmiş üst ilkeye aykırı olmamak şartıyla nerede olursa olsun bu örfü alıp içselleştirmesinin mümkün olmasıdır. Örfle amel konusunun orta dönemlerden itibaren fakihler tarafından belirgin bir şekilde gündeme getirilmesinde bu içselleştirme perspektifinin etkisi inkâr edilemez. Şunu da belirtmek gerekir ki örfün fıkıh literatüründe daha sık vurgulanmaya başlanmasıyla siyâset-i şer'îyye kavramının gelişimi arasındaki paralellik örf konusunda yapılan çalışmalarda gözden kaçırılmıştır. İkincisi örfün kısaca “tavır-ı akıl üzere kanun koyma” anlamında kullanımıdır. Siyasetin bu anlamdaki örfle irtibatını göstermek üzere Fâtih Sultan Mehmed dönemi tarihçisi Tursun Bey'in “tavır-ı akıl üzere” tabiri ile Karâfî'nin “örfi icthad” terimleştirmesini ve bu iki tabir arasındaki örtüşmeyi hatırlamak yeterlidir. Örfün her iki anlamıyla da iç içeliği siyâset-i şer'îyyenin yasa ve töre ile bağlantılı olmasının bir sonucu olarak da görülebilir (töreyasa ilişkisi hakkında bk. İnalçık, *Osmanlıda Devlet*, s. 29). Burada işaret edilmesi gereken bir nokta da fıkhıta yaygın biçimde kullanılan birçok genel kaidenin siyâset-i şer'îyyeye dayanarak teşkil edecek, hatta siyâset-i şer'îyyenin açılımı sayılabilecek nitelikte olmasıdır. Bunlar arasında, “Râiyye yani teb'a üzerinde tasarruf maslahatta menuttur” (*Mecelle*, md. 58) kaidenin özel bir yeri vardır (diğer örnekler için bk. *Mecelle*, md. 17, 20, 22, 26-30, 36).

Şeriatın cüz'î delillerinden hareketle yapılmadığı için siyaset kapsamındaki düzenlemelerin şeriatın doğrudan düzenlediği alanlardan ayrı tutulmasına özen gösterilmiştir. Fukaha titizliğinden kaynaklanan bu ayrı tutma tercihi siyasetin seküler / laik / din dışı olarak nitelendirilmesini ve alternatif bir hukuk gibi görülmesini haklı kılmaz. Çünkü siyaset yoluyla yapılan düzenlemeler teorik olarak şeriatın küllî ilkelerine aykırı olmamak, mevcut özel düzenlemelerle doğrudan çelişmemek zordur. Şeriat siyasete hukukî olmaktan çok ahlâkî bir zemin teşkil etmekte, aynı zamanda onun ahlâkî sınırlarını tayin etmektedir. Siyaset yoluyla yapılan düzenlemelerin, şeriatın üst idealleri çerçevesi içinde hem kalkış noktası hem yöntem itibarıyla rasyonel olarak nitelendirilmesi daha doğrudur. Nitekim Tursun Bey'in, “yani bu tedbir ol mertebe olmazsa belki mücerret tavr-ı akıl üzere nizam-ı âlem-i zâhir için, meselâ tavr-ı Cengiz Han gibi olursa sebebine izâfe ederler, siyâset-i sultânî ve yasağ-ı pâdişâhî derler ki örfümüz-

ce (urefamızca) ona örf derler” sözü siyasetin ve bu çerçeveye oturan örfî hukukun rasyonel temelini çok açık bir şekilde vurgulamaktadır. “Tavr-ı akıl” denilerek akıl temelinde oturtulan bu faaliyet esasında bir icthaddir. Ancak bu, fıkıh usulünde ele alınan anlamıyla şer'î icthad değil Karâfî'nin terimleştirmesiyle örfi icthaddir. Üst düzey yöneticinin (devlet başkanı, eyalet valisi, mezalim valisi / nâzırı) neyin insanlara zararlı, neyin zararsız olduğunu tesbit etmek için bu icthada başvurulması kaçınılmazdır. Bu icthadda icthad edilen konunun mahiyetinin neyi gerektirdiğinin bilinmesi de ayrı bir önem arzeder. Fıkıhın kendine özgü yöntem ve teknikleriyle ulaşamadığı boşlukları doldurması, çözemediği problemleri çözmesi yönünde siyaset şeriatın alternatifini olarak değil belki bir disiplin olarak fıkıhın yardımcı veya tamamlayıcısı diye görülmelidir. Siyaset alanında gerek örfi icthadın baskın oluşu gerekse fıkıhın özgün yöntemlerinin dışında rasyonel başka yöntemlerin devreye giriyor olması, daha çok nasların açılımlarını belirleme hususunda genelde kabul görmüş yöntemlerle ulaşılan sonuçları içeren fıkıh kitaplarının dışında “el-ahkâmü's-sultânîyye” adıyla farklı bir telif türünün doğmasını da açıklamaktadır. Tabii ki bu, fûrû-ı fıkıh literatürüyle el-ahkâmü's-sultânîyyeler arasında tedahül olmadığı anlamına gelmez.

Siyâset-i Şer'îyye Temelinde Oluşan Kurumsal Yapılar: Mezâlim Nezâreti ve Hisbe. İslâm hukukçuları kamu yönetimi ve hakların devlet eliyle takibi konusunda biri devlet başkanlığı (imâmet, hilâfet), diğeri yargı (kazâ) olmak üzere iki temel yetki alanını sistemleştirmiştir. Serahsî'nin adaletin izharı, zulmün ortadan kaldırılması, mazlumun hakkının zalimden alınması, hakkın hak sahibine ulaştırılması ve iyiliğin emredilip kötülüğün engellenmesi gibi işleri yargı makamına bağladığı dikkate alınırsa mezâlim nezâreti, hisbe vb. kurumların büyük ölçüde bu iki temel yetki alanının zaman içerisinde çeşitli sebeplerle genişlemesiyle ortaya çıktığı, siyaset veya siyâset-i şer'îyyenin de bu iki yetki alanında gerçekleşen genişlemenin genel adı olduğu söylenebilir. Fakihler bu alan genişlemesinin bir realite olduğunu inkâr etmedikleri gibi bunun gerekçeleri üzerinde durup şer'e muhalif olmadığını göstermeye çalışmışlardır (İbn Ferhûn, II, 153-155).

Kadının / hâkimin bakmaktan âciz kaldığı ve kendisinden daha yetkili kimsele-
rin baktığı davalar “mezâlim”, bunları kara-
ra bağlama işi / makamı genel olarak “na-

zar fi'l-mezâlim" veya "velâye fi'l-mezâlim" olarak adlandırılır. Daha çok devlet görevlilerinin haksızlık etmesinin söz konusu olduğu bu davalara kadıların bakamaz hale gelmeleri yöneticilerin ve halkın gitgide bozulduğunu, ceberut yöneticiler karşısında hâkimlerin zaman zaman çaresiz kaldıklarını göstermektedir. İbnü'l-Arabî'nin, nazar fi'l-mezâlimden bahsederken bunun sonraki valilerin / yöneticilerin gerek yönetimin gerekse halkın bozulması sebebiyle ihdas ettikleri garip bir yetki olduğunu dile getirmesi bu tesbiti destekler. Makrîzî'nin bunun Türkler tarafından "siyâset-i şer'îyye ile hükmetme" olarak adlandırılmış olduğuna dair tesbiti siyâset-i şer'îyyenin nazar fi'l-mezâlime büyük ölçüde tekbül ettiğini, en azından onunla bağlantılı biçimde ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Yerleşik yargılama usulünde ispat vasıtası olarak sadece beyyine ve ikrar kabul edilirken adaletin yerini bulmadığı yönünde kuvvetli bir kanaatin belirmesi vb. sebeplerle bu usulün aşılması ihtiyacı ortaya çıkmış ve siyâset-i şer'îyye temelinde oluşan mezâlim yargılamasında belirtilen amaç uğruna karîne ve emâreler de dikkate alınmıştır. Sorgulama sırasında korkutma ve tehdit yoluna başvurulması da böyledir. Yargının görev ve yetkileriyle mezâlim velâyetinin görev ve yetkileri mukayese edilip aradaki farklar değerlendirildiğinde bu durum daha açık bir şekilde görülür. Bazı fakihlerin, yargıdan farklı olarak mezâlim nezâretine atfedilen görev ve yetkileri doğrudan yargıya atfetme eğiliminde olmaları veya mezâlim nezâretinin esasen yargının içinde olduğunu vurgulamaları bu tesbiti değiştirmez; zira bu bakış açısı esas alındığında da belirtilen amaç gerçekleştirilme üzere kurumlar ihdas edildiği söylenemese bile yargının görev ve yetkilerinin genişlemesinden ve ispat yollarının çeşitlenmesinden söz edilmesi gerekir (yargı ile mezâlim nezâreti arasındaki farklar konusunda bk. a.g.e., II, 147; ayrıca bk. MEZÂLİM).

Yine iyiliğin emredilmesi ve kötülüğün engellenmesi sorumluluğunun kurumsallaşmasından ibaret olan hisbe velâyetine ve hisbe yetkilisi demek olan muhtesibin görevlerine bakıldığında bu kurumla siyâset-i şer'îyye arasındaki bağ kolayca anlaşılır. Meselâ gemilere istiâp haddinden fazla yük yüklenmesine engel olmak, yol güzergâhlarında insanlara zarar veren şeyleri kaldırmakla görevli olan muhtesib neyin zararlı, neyin zararsız olduğunu belirlerken ictihad edecektir; fakat bu ictihad

şer'an değil örfen sabit olmuş bir asıldan hareketle yapılacak, yani muhtesibin ictihadı müctehidin ictihadından farklı olacaktır. Karâfi muhtesibin ictihadını örfî ictihad olarak isimlendirmektedir. Bu ictihad aslında yargı dışında kalan diğer yetki alanlarındaki ictihadı da tanımlar.

Siyâset-i şer'îyyenin mezâlim nezâreti ve hisbe gibi kurumsal yapılarla ve adaletin gerçekleştirilmesi düşüncesiyle yakın ilgisi dikkate alındığında süreç içerisinde ortaya çıkan ve adaleti gerçekleştirme amacına yönelik olan dârü'l-adl, adaletnâme, hükûmet-i adl gibi kavram ve kurumların siyâset-i şer'îyye kapsamında değerlendirilmesi yerinde olacaktır. Ancak mezâlim nezâretiyle belirtilen konularda büyük ölçüde mutabakat içeriyor olması siyâset-i şer'îyyenin onunla özdeşleştirilmesini gerektirmez. Tanımlarına ve gelişim çizgisine bakıldığında siyâset-i şer'îyyenin ondan daha geniş bir muhtevaya sahip olduğu görülmektedir. Özellikle siyâset-i şer'îyyenin, "Hükûmdarın (hâkim), gördüğü bir maslahat gerekçesiyle hakkında cüz'î bir delil bulunmayan bir şeyi yapmasıdır" şeklindeki tanımı bu genişliği göstermektedir. Bu tanım, Osmanlılar'daki örfî hukuk tatbikatının ve bu çerçevede ortaya çıkan kanunnâmelerin de siyâset-i şer'îyye kapsamında düşünülmesi gerektiği tezini teyit eder. Siyaset teriminin aslını oluşturduğu ileri sürülen yasa kelimesinin Osmanlılar'da yasa ve yasak şeklinde (yasağ-ı pâdişâhi) devam ettiği burada hatırlanmalıdır.

Amaç ve İşlevi. Siyâset-i şer'îyyenin amacı adaletin gerçekleştirilmesi, haksızlığın yapanın yanına bırakılmaması, hakkın hak sahibine ulaştırılması, kimsenin haksızlığa uğratılmaması ve kamu yararının sağlanması şeklinde özetlenebilir. İbn Âbidîn'in, "Âlemin bekası için fesad unsurlarının ortadan kaldırılması, şeriâtin iman kaidelelerinden sonra en önemli ilkesini teşkil eder" sözünde (*Reddû'l-muhtâr*, IV, 15) ifadesini bulan âlemin bekası fikrine fakihler tarafından atfedilen önem sebebiyle hukukun katı bir şekilde uygulanmasının adaleti gerçekleştirmediği, cüz'î planda hukukun gereği yerine gelse bile daha geniş çerçevede rahatsızlık ve sıkıntıların doğabileceği durumlarda ara çözümlere başvurma veya ilâve düzenlemeler yapma anlamına gelen siyâset-i şer'îyyeye olumlu bakılmalıdır. Daha geniş çerçeve tabiri, aile ve akrabalık ilişkilerinden başlamak üzere bütün toplumsal ilişkileri içine alacak bir genişlikte anlaşılmalıdır. Belirtilen amaç doğrultusunda olmak üzere siyâ-

set-i şer'îyyenin işlevleri arasında kanun boşluklarından yararlanarak haksızlık yapılmasının önüne geçilmesi zikredilebilir. Suçun ispatındaki zorluğun birtakım haksızlıklara yol açması durumunda adaletin siyâset-i şer'îyye yoluyla telâfisi cihetine gidilmesi buna bir örnek teşkil eder. Yine şibh-i amd yoluyla adam öldüren kimseye kabul gören hukukî çerçeve içerisinde kısas cezası verilemezken bunu alışkanlık haline getiren kimseye kamu otoritesince siyaseten ölüm cezası verilmesi mümkün görülür (Ömer Hilmi, s. 8).

Siyâset-i şer'îyyeye, hukukun genel kabul gören kural ve yöntemleri çerçevesine dahil edilmesi zor veya imkânsız görünen bazı rivayetleri izah etmek veya ilk dönem uygulamalarını temellendirmek gibi bir işlev de yüklenmiştir. Meselâ livâtayî mahiyet olarak zinadan farklı gören fakihler bu suça zina için öngörülen cezanın değil ta'zîr cezası verilmesi gerektiği kanaatindeydi. Ancak ta'zîr cezasının had cezası miktarına ulaşmayacağı kuralıyla bir hadiste livâta yapanlar için ölüm cezasının öngörülmüş olması ve sahâbenin de bu yönde görüş bildirmesi arasındaki uyumsuzluğu gidermek üzere bu ceza sonraki taraftan siyaseten verilmiş bir hüküm olarak değerlendirilmiştir. Zina eden bekarlara Kur'an'da öngörülen celd cezasına Hz. Peygamber'in ilâve ettiği sürgün cezası da Hanefîler tarafından siyasete hamledilerek açıklanmıştır. Yine ilgili hadislerden hareketle kadınların gerek savaş esnasında gerekse dinden dönmeleri durumunda öldürülmeyeceğini kurala bağlayan Hanefîler, Hz. Ebû Bekir'in bu kurala uymayan bazı uygulamalarını ve Hz. Ömer'in yalancı şahitlik yaptığı anlaşılabilir bir kimseye kırk değnek vurdurup yüzünü siyaha boyattığı ve teşhir ettirdiği yönündeki rivayeti de "alâ tarîkı's-siyâse" diyerek siyasete hamletmişlerdir (Serahsî, XVI, 145). Ancak bu işlev kimi zaman mevcut yönetimlerin, hukukun genel kabul gören kural ve yöntemleri çerçevesine dahil edilmesi zor veya imkânsız olan uygulamalarını meşrulaştırma yönünde de işletilmiştir. Öte yandan özellikle akrabalık arasındaki uyumsuzluklarda yargı süreci işletilerek davanın kesin bir karara bağlanmasının kin ve nefreti besleyeceği ve daha olumsuz sonuçlara yol açacağı endişesinin kuvvetlenmesi durumunda yargı dışında alternatif çözüm yollarının aranması da siyâset-i şer'îyye kapsamında değerlendirilmiştir. Hz. Ömer'in, "Akrabalar arasındaki husumetleri yargı kararına bağlamayın, başka bir

yolla sulh olmalarını sağlayın" şeklindeki tâlimatı da bu çerçeveye oturmaktadır.

Özellikleri. Siyâset-i şer'îyyenin temel özellikleri şunlardır: 1. Siyaset, genel olarak şer'in doğrudan düzenlemediği konularla ilgili düzenleme ve uygulama yapma yetkisi olup bu yetki ceza hukukuyla sınırlı değildir. Mubah alanla ilgili birtakım kısıtlayıcı hükümler konması, (Osmanlılar'da nikâhların kadı iznine bağlanması gibi) bazı hukukî işlemler için şekil şartının getirilmesi siyaset kapsamında değerlendirilebilir. 2. Siyaset alanı şeriatın küllî ilke ve amaçları içerisinde yer alır ve teorik olarak bu ilkeler ve amaçlarla denetlenir. Dolayısıyla bu alandaki düzenlemeleri, meselâ Osmanlı örfî hukukunu ve Osmanlı kanun-nâmelerini seküler / laik diye nitelendirmek doğru olmaz. Çünkü siyaset alanı her ne kadar şer'in cüz'î delillerinden hareketle düzenlenmiyorsa da din / şeriat bu tür düzenlemeler için bir üst ilke görevi görmekte, onun nihai sınırlarını belirlemekte ve onu denetlemektedir. Dinin dışlanmayıp bir üst ilke olarak kabul edildiği bir yapının bilinen anlamıyla seküler diye nitelendirilmesinin yanlış olacağı gibi siyaseti ülü'l-emrin şer'î cezaları infaz yetkisine hasretmek de eksik ve yanlıştır. 3. Siyaset akfî bir temele oturur. 4. Değişen mashahtlar üzerine bina edildiği için siyaset gereği verilen hükümler değişkendir. Bu hükümlerin zaman ve mekân değişimleri uyarınca yeniden düzenlenmesi bir imkân olmanın ötesinde gerekli hallerde bir zorunluluktur. 5. Siyaset gereği yapılan cezaî düzenlemeler zecr ve te'dib içeriği taşır. Hafif bir ceza ile kaldırılabilecek bir mefsedet için daha ağır bir ceza düzenlemek adaletin sağlanması ekseninde hareket eden siyâset-i şer'îyyenin dışına çıkmak ve sınırı aşmak olur. Siyaseten başvuru cezalar arasında hapis cezası ve bazı malî cezalar sayılabilir. Şer'in genel kurallarına göre bir kimsenin işlediği suç onun malını başkalarına mubah hale getirmez. Fakat devlet başkanının uygun görmesi halinde İslâm'ın ilk dönemlerinde mevcut iken sonra neshedilen malî ceza uygulanabilir. Sanığı konuşturmak için tehdit etmek ve korkutmak da böyledir. Hapis cezası da şer'an öngörülmüş aslî bir ceza olmayıp siyaseten verilmiş bir cezadır. İslâm hukuk tarihindeki kavramları ve kurumları incelerken bu ayırımın göz önünde tutulması, İslâm hukukunun mahiyetinin ve yapısının doğru anlaşılması açısından çok önemlidir. 6. Siyaseten bir hükmün verilmesi için bir suçun vuku bulması beklenmez. Aksine fesada yol açma potansiyeli olan bir şey

önceden yasaklanabilir. Hz. Ömer'in, yakışıklılığı sebebiyle kadınların aşırı ilgisine muhatap olan Nasr b. Haccâc'ı tedbiren başka bir beldeye göndermesi gibi uygulamaların ve Osmanlılar'daki kardeş katli uygulamasının temel teorik dayanağı budur. Siyasetin bilhassa son iki özelliği kötüyü kullanmalara, işkence vb. aşırılıklara kapı aralayacak bir muhtevaya sahiptir ve bu kötüyü kullanımların bazı örnekleri görülmüştür (siyâset-i şer'îyyenin bu açıdan değerlendirilmesi için bk. Ahmet Yaman, *İslâm Hukukunun Oluşum Süreci ve Sonrasında Siyaset-Hukuk İlişkisi*, İstanbul 1999, s. 153-181; Taner Akçam, *Siyasi Kültürümüzde Zulüm ve İşkence*, İstanbul 1995). Ancak genelde fukahanın, özelde şeyhülislâmların veya benzer konumdaki müftülerin siyâset-i şer'îyyeye uygulamalarını denetlemede ve kötüyü kullanımları önlemede teorik açıdan yetkili olduklarını söylemek gerekir.

Değerlendirme. Hakkındaki teorik açıklamalar ve fıkıh tarihindeki uygulamaları dikkate alındığında siyâset-i şer'îyyenin, nasların yorumlanmasında başvuru metodolojik bir ilke olmaktan ziyade kanun boşluklarının doldurulmasında ve kanundaki kötüyü kullanılması mümkün açıkların kapatılmasında başvuru rasyonel bir ilke olarak değerlendirilmesi daha doğru olur. Siyâset-i şer'îyyenin asıl önemi, toplumun / ümmetin yapısı itibarıyla dünyevî olan ihtiyaçlarının karşılanması konusunda aklın merkeze konularak üst ilkenin din tarafından çizildiği geniş bir hareket kabiliyeti vermesidir. Bu özelliği müslüman bilginlere devlet idaresi, adaletin ve asayişin sağlanması, insanların refah düzeyinin artırılması gibi konularda başka örflerden ve kültürlerden istifade etmeleri, başka kültürlerdeki yararlı düzenlemeleri alıp içselleştirmeleri imkânını vermiştir. Bu teorik imkân, müslümanlara ana istikamet ve eksenden sapmadan özellikle sözü edilen alanlarda olmak üzere dinamik ve değişikliklere kapalı olmayan bir toplumsal yapıyı kurma ve koruma yolunu açmaktadır. Hz. Ömer zamanından başlamak üzere Osmanlılar'ın son zamanlarına kadar dış kültürlerden faydalanma kapısını açan anlayış budur. Günümüzde iktisadî, siyasî, adlî, idarî vb. alanlardaki düzenlemelerle hak ve adaletin yerini bulması, toplumsal ilişkilerde sükûn ve asayişin hâkim olması, insanların refah düzeyinin yükseltilmesi, kısaca insanların yararının gerçekleştirilmesi yönündeki her türlü düzenlemenin bunların mahiyetleri neyi gerektiriyorsa o şekilde yapılması, hatta bilimsel ve tek-

nolojik gelişme yolundaki faaliyetlerin siyâset-i şer'îyyeye kapsamında düşünülmesi mümkündür. Bu tür düzenlemelerde akıl, mantık ve fayda düşüncesinin yer alması, birçok araştırmacıyı bu düzenlemelerin laik karakterde olduğunu söylemeye itmiştir. Bu düzenlemelerin üst ilkesinin din tarafından belirlenmiş olduğu noktasını dikkate alanlar ise düzenlemelerin şer'î olduğunu ileri sürmüştür. Bunların her ikisi esas itibarıyla bir hakikatin farklı açılardan yapılmış değerlendirmesidir. Söz konusu düzenlemeler, belirleyici ilke din olarak konduğunda şer'î olarak görülürken belirleyici ilke akıl olarak konduğu zaman laik olarak nitelenmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, I, 664-665; Ebû Ya'lâ el-Ferâ, *el-Ahkâmü's-sultâniyye* (nşr. M. Hâmid el-Fikî), Beyrut 1403/1983, s. 20, 28, 35, 36, 39, 74, 76, 80, 83, 90, 260, ayrıca bk. tür.yer.; Serâhsî, *el-Mebsût*, XVI, 145; Abdullah b. Mahmûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl-i'l-Muhtâr* (nşr. Mahmûd Ebû Dakika), İstanbul, ts. (Pamuk Yayınları), s. 612, 613, 617; Şehâbeddin el-Karâfî, *ez-Zâhire* (nşr. Muhammed Bû Hubze), Beyrut 1994, X, 5-58; İbn Kayyim el-Cevziyye, *l'âmû'l-muvakkafîn* (nşr. Tâhâ Abdürrâûf Sa'd), Kahire, ts. (Mektebetü'l-külliyyâti'l-Ezheriyye), IV, 372-379; a.m.f., *et-Turuku'l-hükmiyye* (nşr. M. Hâmid el-Fikî), Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye), s. 4-5, 12-14; Ali b. Muhammed el-Huzâfî, *Tahrîcü'd-delâli'ti's-sem'iyye* (nşr. Ahmed M. Ebû Selâme), Kahire 1401/1981, s. 275-276; Burhâneddin İbn Ferhûn, *Tebşirâtü'l-hükâm* (nşr. Tâhâ Abdürrâûf Sa'd), Kahire 1406/1986, II, 132-366; Alâeddin et-Trablusî, *Mu'înü'l-hükâm*, Kahire 1393/1973, s. 169-213; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir* (Kahire), V, 28, 40, 43; VI, 534, 535; İbn Tağrîberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, IV, 75-76; Doğan Şeyh el-Muhammedî, *el-Mukaddimetü's-sultâniyye fi's-siyâseti's-şer'iyye* (nşr. Abdullah M. Abdullah), Kahire 1997; Tursun Bey, *Târîh-i Ebû'l-Feth* (nşr. Mertol Tulum), İstanbul 1977, s. 12; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'îk* (nşr. Zekeriyâ Umeyrât), Beyrut 1418/1997, V, 17, 18, 118; İbrâhim b. Yahyâ Halife (Dede Efendi), *es-Siyâsetü's-şer'iyye* (nşr. Fuâd Abdülmün'im), İskenderiye, ts. (Müessesetü'shebâbi'l-câmîa); İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr* (Kahire), IV, 14-16, 76, 103; V, 503; Ömer Hilmi, *Mi'yâr-ı Adâlet*, İstanbul 1301, s. 8; *Mecelle*, md. 17, 20, 22, 26-30, 36, 58; J. Schacht, *İslâm Hukukuna Giriş* (trc. Mehmet Dağ – Abdülkadir Şener), Ankara 1977, s. 64, 94, 97-101, 192; Abdüvehhâb Hallâf, *es-Siyâsetü's-şer'iyye*, Beyrut 1987; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, İstanbul 1990, I, 51-54, 102-105; Ahmed Fetih Behnesî, *el-Mevsû'atü'l-cinâ'iyye fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Beyrut 1412/1991, III, 253-262; Abdüsselâm M. Şerîf el-Âlim, *Nazariyyetü's-siyâseti's-şer'iyye ed-âvâbi'ti ve't-tatbikât*, Bingazi 1996; Halil İnalıcı, *Osmanlı Devleti, Hukuk, Adalet*, İstanbul 2000, s. 29, 121-122; a.m.f., "Osmanlı Hukukuna Giriş", *SBFD*, XIII (1958), s. 102-126; Cemile Abdülkadir Şa'bân er-Rifâî, *es-Siyâsetü's-şer'iyye 'inde'l-imâm İbn Kayyim el-Cevziyye*, Amman 2004; Ca'fer b. İdrîs el-Kettânî, *ed-Devâhi'l-medhiyye li'l-firâki'l-mahmiyye* (nşr. M.

Hamza b. Ali el-Kettânî – Ebû Muhammed Hasan b. Ali el-Kettânî), Beyrut 1426/2005; Mehmet Âkif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul 2005, s. 69-82, 137-143; Mohammad Hashim Kamali, "Siyasah al-Şhar'iyah (The Policies of Islamic Government)", *Ilci Law Journal*, 1/1, Selangor 1988, s. 139-164; Adnan Koşum, "İslâm Hukukunda Siyâset-i Şer'îyye Kavramı", *İslâmî Araştırmalar*, XVI/3, Ankara 2003, s. 350-358; C. E. Bosworth, "Siyâsa", *EP* (İng.), IX, 693-694; I. R. Netton, "Siyâsa", *a.e.*, IX, 694; F. E. Vogel, "Siyâsa", *a.e.*, IX, 694-696.

H. YUNUS APAYDIN

SİYÂSETNÂME

(سياسة نامه)

Devlet yönetimine dair eserlerin ortak adı.

Arapça siyâset (insan topluluklarını yönetme, devlet işlerini yürütme sanatı, politika) kelimesiyle Farsça **nâme** (mektup, yazı) kelimesinden meydana gelen **siyâset-nâme** "devlet adamlarına siyaset sanatı hakkında bilgi vermek, devlet yönetiminde dikkat edilmesi gereken hususlara dair tavsiyelerde bulunmak amacıyla yazılmış kitap veya bu kitapların oluşturduğu tür" anlamında kullanılır. Bu eserlere devlet başkanları için yazılmışsa "nasihatü'l-mülûk, âdâbü'l-mülûk, tuhfetü'l-mülûk, ahlâku'l-mülûk, enisü'l-mülûk", vezir, emîr veya diğer devlet adamlarına yönelikse "nasihatü'l-vüzerâ, tuhfetü'l-vüzerâ, mir'âtü'l-vüzerâ" gibi adlar da verilmiştir.

Siyâsetnâmelerde devlet yönetiminin temel ilkeleri, devlet başkanında bulunması gereken başlıca özellikler, yönetimde dikkat edilmesi veya kaçınılması gereken hususlar, devlet görevlilerinin tayin ve denetimleri, beytümâl idaresi, devletler arası ilişkilerde uyulması gereken kurallar, hükümdarın Allah'a ve halka karşı sorumlulukları, devletin ayakta kalmasının temel şartları gibi konular üzerinde durulur. Konuların işlenişinde teorik yaklaşımın yanı sıra pratik hayata yönelik hususlara ağırlık verilir. Âyetler, hadisler ve hikmetli sözler, meşhur hükümdarların, halife ve sultanların söz ve davranışlarından örnekler kaydedilerek yöneticilere tavsiyelerde bulunulur. Bu konulara genel âdâb, ahlâk ve tasavvufa dair eserlerle nasihatnâmelerde de yer verildiği görülmektedir. Âdâb literatürü içerisinde (bk. ÂDÂB) özellikle âdâbü'l-mülûk ve âdâbü'l-vüzerâ türü eserler birer siyâsetnâmedir.

İslâm dünyasında hicretin ilk asırlarından itibaren devlet yöneticilerine tavsiye ve öğütleri ihtiva eden siyâsetnâmeler kaleme alınmıştır. Kur'an-ı Kerim ve hadis-

lerde vurgulanan devlet yönetimine dair temel ilkeler (ülû'l-emre itaat, adalet, ehliyet, doğruluk, halka güzel muamele, zulüm ve haksızlıktan kaçınma vb.), Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn devri başta olmak üzere çeşitli dönemlerde gerçekleştirilen uygulamalar, siyasî ve idarî mektuplar, sözlü rivayetler bu eserlerin başlıca kaynaklarıdır. Devlet yönetimine dair eski Yunan, Hint, İran ve Çin kültürlerine ait kitaplar veya nasihatnâmeler de (pendnâme) bu eserlerin kaynakları arasında önemli bir yer tutar. Sanskritçe'den Pehlevîce'ye tercüme edilen *Pançatantra*'nın (beş düşündürücü makale, söz, nasihat) Abbâsîler döneminde İbnü'l-Mukaffa' tarafından *Ke-lîle ve Dimne* adıyla yapılan Arapça çevirisi, yine İran kültüründe yaygın olan "andarznâme" (pendnâme) adlı nasihat kitapları, eski Yunan filozoflarından Eflâtun ve Aristo'nun devlet felsefesine dair görüşleri bunların başında gelmektedir.

Hz. Ali'nin Mısır valisi Mâlik el-Eşter en-Neha'f'e gönderdiği rivayet edilen, görevi sırasında uyması gereken kuralları en ince ayrıntılarına kadar anlattığı hacimli mektup (Hz. Ali: *Nehcû'l-belâga*, s. 304-318) İslâm tarihinde siyâsetnâmenin ilk örneklerindedir. Emevîler döneminin sonlarına doğru Hişâm b. Abdülmelik devrinde eski Yunan ve İran kültürlerine ait bazı eserler Arapça'ya çevrilmiştir. Bu eserlerin mütercimlerinden biri olan Mevlâ Ebû'l-Alâ Sâlim, Horasan'da ortaya çıkan karışıklıklara çözüm bulmak amacıyla burada görev yapan valiler için *Kitâb fi's-siyâseti'l-âmiyye* adıyla bir risâle kaleme almıştır. Abdülhamîd el-Kâtib'in son Emevî hükümdarı II. Mervân adına oğlu Abdullah'a yazdığı, siyasî ve askerî öğütler içeren *'Ah-dü Mervân ilâ İbnihî 'Ubeydillâh (Risâletü 'Abdülhamîd el-Kâtib fi naşîhati veliyyi'l-âhd)* adlı risâle de Arap edebiyatında ilk siyâsetnâmeler arasında yer almaktadır.

İbnü'l-Mukaffa'nın Abbâsî Halifesi Mansûr için yazdığı *Risâletü's-şahâbe (Risâletü's-siyâse, Risâletü'l-Hâşimiyye)* siyasî, idarî, askerî, malî, adlî ve içtimai aksaklıkları ve bunların çözümüne dair tavsiyeleri, sarayın iç sorunlarını, halifenin vezir, vali ve emîrlerin seçiminde dikkat etmesi gereken hususları, halkın saraydan beklentilerini açık bir dille ifade eden ıslahat programı niteliğinde önemli bir mektuptur. İbnü'l-Mukaffa' *el-Edebü'l-kebîr* ve *el-Edebü's-şagîr* gibi eserlerinde de hükümdar, vezir ve valilerin idarî ve siyasî davranışlarından, yönetimde uyulması gereken kurallardan bahsederek ahlâkî öğüt-

lere, vecize ve hikmetli sözlere yer vermiştir. İbnü'l-Mukaffa', hemen hepsi siyâset-nâme yazarları tarafından kaynak gösterilen çok sayıda tercüme ve telif eseriyile siyâsetnâme geleneğinin ilk öncülerinden sayılmaktadır.

Horasan Valisi Tâhir b. Hüseyin'in Halife Me'mûn tarafından 206 (821) yılında el-Cezire ile birlikte Suriye ve Mısır valiliğine tayin edilen oğlu Abdullah b. Tâhir'e yazdığı mektup bir yöneticinin dikkate alınması gereken prensipleri bütünüyle ihtiva etmesi açısından önemlidir. Me'mûn bu mektubu çok beğenip bir nüshasını kendisi almış, ayrıca çoğaltılarak valilere ve diğer yöneticilere gönderilmesini emretmiştir (Taberî, VIII, 582-591). Siyâsetnâme türünün karakteristik özelliklerini taşıyan ilk örneklerden biri de Câhiz'in *et-Tâc fi ahlâki'l-mülûk* adlı eseridir. Mukaddimeden sonra dört bölümden oluşan eser Halife Mütevekkil-Alellah'ın veziri Feth b. Hâkân'a ithaf edilmiştir. Saray âdâbı, hükümdarın, yakınlarının ve çocuklarının davranışları, özellikle nedimlerin dikkat etmesi gereken hususlar, elçilerin gönderilmesi ve kabulü gibi konuları ihtiva eden eserde sık sık Sâsânî hükümdarlarından, Emevî ve Abbâsî halifelerinden örnekler verilmiştir. Siyaset ve devlet idaresi konusunu felsefi açıdan ve idealist bir bakışla ele alan Fârâbî, *el-Medînetü'l-fâzıla* adlı eserini Eflâtun'un *Devlet*'inde anlattığı ütopyik devlet düzenine benzer bir düşünceyle yazmıştır. Onun *es-Siyâsetü'l-Medeniyye*'si (*Mebâd'ü'l-mevcudât)* *el-Medînetü'l-fâzıla* kadar sistematik olmakla birlikte onu tamamlar niteliktedir. Ebû Mansûr es-Seâlibî'nin Hârizm'de hüküm süren Me'mûniler'den II. Me'mûn'a ithaf ettiği *Âdâbü'l-mülûk* adlı eserde devlet başkanının önemi ve ona itaatın gerekliliği, devlet yönetiminde uyulması veya kaçınılması gereken hususlar, vezir, vali gibi devlet adamlarının tayininde ölçüler, ordunun sevk ve idaresi gibi konular örneklerle ele alınmaktadır.

Bir siyaset ve ahlâk teorisyeni olan Mâverdî'nin *el-Ahkkâmü's-sultânîyye*'sinde siyaset ve devlet idaresi konusu nazarı olarak ele alınmıştır. Selçuklu Devleti'nin kuruluşu sırasında Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillâh tarafından Tuğrul Bey'e elçi olarak gönderilen Mâverdî sultanın yanında uzun süre kalmış ve dönüşünde halifeye bir rapor sunmuştur. Mâverdî sultanlara siyaset sanatını öğreten eserler de kaleme almıştır. Onun *Teshîlü'n-nazar* ve *ta'cîlü'z-zâfer fi ahlâki'l-melik* ve *siyâseti'l-mülk* adlı eseri din-devlet ilişkileri, ba-